

IBRAYIM YUSUPOVDIŃ POEZIYASINDAĖI FILOSOFIYALIQ KÓZ-QARASLAR (MUHABBAT QOSIQLARI MISALINDA) TEMASINDA

Jumamuratova Gózzal Kalmuratovna

Berdaq atındaĖı QMU Tariyx fakulteti filosofiya baĖdarı 3-kurs studentı

ANNOTACIYA

Ibrayım Yusupov dóretiwshiliniń mazmunı hám tematikalıq jaqdan alıp qaray otırıp, biz onda shayırdıń kórkem talġamınıń joqarılıĖın, sózge úlken júk, salmaq beriwin, oĖan tereń filosofiyalıq mánis júklewin kóriwimizge boladı.

Gilt sózler: ádebiyat, poeziya, kórkem sóz, ilimiy filosofiya, kúndelikli filosofiya, filosofiyalıq kóz qarasar, lirika, aqıl-násiyat, muhabbat, umtılw.

Ibrayım Yusupov dóretiwshiligi óziniń joqarı dárejede kórkemligi, tematikasınıń bay hám keń ekenligi, ózinde gúmanizim hám de tereń filosofiyalıq mánilerdi sáwlelendirgeni menen qunlı esaplanadı. Onıń shıĖarmaları ádebiyattanıw iliminde keń túrde úyrenilgen hám onda filosofiyalıq pikirler, kóz qarasar kóplep ushrasıwı ayılĖan. Bul haqqında f.i.d., Professor Q.Orazımbetov: “Biz Ibrayım Yusupovtıń hár bir shıĖarmasınan ayırıqsha bir ideyanı, kórkem dúnyanı, danıshpanlıqtı izlewge úyrenip qalĖanbız. Sebebi, shayır qaraqalpaq ádebiyatı maydanında 60 jıldan aslamıraq dáwir xızmet atqarıp oqıwshısın, sınıshısın, ulıwma xalıqtı kórkem ádebiyattı súyiwdi, onnan ómir haqqında ushı-qıyrı joq sawallarĖa juwap izlewdi, kónil boslıqların toldırıwdı úyretti, usıĖan tárbiyaladı. Sonıń ushında shayır shıĖarmaları xalıqtıń keń qatlamınıń talĖamına jaqın, olardıń súyiwshiligine iye. Ullı rus ádebiyatshı-sınıshısı V.G.Belinskiy aytqanıday, hár qanday xalıqta eki filosofiya ómir súredi: birinshisi – ilimiy, kitabıy, saltanatlı hám bayramana, ekinshisi – kúndelikli, shańaraqtaĖı, turmıslıq. Shayırdıń bunday muhabbatqa iye bolıwınıń jáne bir sırı - usı xalıqlıq filosofiyanıń eki túrin de, xalıqlıq mentalitetti de tereńnen iygerip alĖanlıĖında da bolsa kerek.” degen pikirinen-aq biz onıń poeziyası, onıń dóretiwshiligi, onıń pikirlerindeki filosofiyalıq kóz qaraslardıń áhmiyetliligini kóriwimizge boladı.

Usıdan kelip shıĖıp, Ibrayım Yusupov poeziyasın, ondaĖı tereń filosofiyalıq qatarlardı, biz filosofiya iliminiń de úyreniw obyektı sıpatında alıp qaraymız.

Ibrayım Yusupov dóretpeleriniń tili jeńil, qabıl etiliwi ánsat bolĖanı menen úlken júk, tereń manisti beredi Shayır poeziyası oqıwshıĖa kórkem zawıq, gózzal sezimler, úlken ruwxıy azıq beriwi menen bir qatarda onı oylanıwĖa, pikirlewge shaqıradı.

Ibrayim Yusupov dúnya, ondađı qubılıslar haqqında, adam shaxsı, onıń mánis-mazmunı, onıń ishki dúnyası, onı ashıp beriwdegi qarama-qarsılıqlardı sonday sheber etip ashıp bergeni menen ádebiyatımızda filosof shayır sıpatında ulıǵlanadı.

«Plutarx óziniń «Jaslardı tárbiyalaw haqqında» degen miynetinde «Taza filosofiya awır qabıl etiletuǵın zat, yaǵnıy eritilip jumsartilmaǵan vinoǵa uqsaydı. Sonıń ushın filosofiyanı poeziyada eritip jumsartıw zárúr, olay bolmasa ol payda beriw uqıplılıǵın joǵaltadı» dep kórsetedi».

Ibrayim Yusupov ádebiyatta, poeziyada - ulıwma kórkem sózde tek ǵana óz dáwiri sheńberinde, adamlar arasındadıǵı qatnaslar, tuyǵı-sezimler menen sheklenip qalмай, barlıq dáwirler ushın aktual bolǵan máselelerdi eń gózzal sezimler, sózler menen jetkerip beredi. Bul onıń tek ǵana dóretiwshi sıpatında tákirarlanbas qábileti, shayırlıq uqıbı sheberliginen emes, bálkim onıń óz dáwiriniń tereń bilimli, oy-órisli insanı bolıp, kóp ǵana tarawlardan, ilimlerden xabardar ekenliginen de kóriwge boladı. Bul sıpatlar onıń poeziyasınıń tematikasınıń baylıǵı, dóretiwshilik maydanınıń keńligin támiyinlegen. Máselen, shayırdıń watan haqqında haqqında qosıqların alıp qaraytuǵın bolsaq, onda tuwılǵan jer táriypi ápiwayı arnawlar túrinde, berilmey, onıń tábiyati, onda jasawshı xalıqtıń xarakteri, ózine tán, heshkimde uqsamaytuǵın qásiyetleri, xarakteri arqalı berip, hám sol qatarlarǵa qosımsha máni, filosofiyalıq oydı jámlestirwin kórsek boladı. Máselen shayırdıń “Poshsha torǵayǵa” qosıǵında:

Sayra, dostım álhawada pırpırlap,
Saz benen sáwbetsiz dáwran boldı ma.
Sen kókte, men jerde bunshelli shırlap,
Súymegende, onnan watan boldı ma!

Bul qosıǵında shayır watanǵa degen sezimlerdi súwretlewde muhabbat arqalı onı ele de kúsheytedi. Yaǵnıy, adamnıń watanına degen muhabbatı arqalı watannıń mánisin ashıp bermekshi boladı.

Sol menen birge shayırdıń didaktikalıq temadaǵı qosıqların alıp qaraǵanda da, olardaǵı mazmun tek dástúriy aqıl-násiyat forması menen sheklenbesten, insannıń kewline ózgeshe jetip baratıǵın táriypler arqalı, onı oylawǵa iytermeleydi, insanǵa ózi juwmaq shıǵarıwǵa imkan beredi. Máselen, “Bolmasa” qosıǵında:

Kimdur, tirisinde-aq atın joqlamas,
Insan bolıp, ishken duzın aqlamas.
Berjaǵınan quyǵan menen toqtamas,
Arjaǵında bir nársesi bolmasa

qatarlarında insanǵa qansha aqıl-násiyat aytilǵanı menen, eger insannıń ózinde túsiniw, ańlaw, oylaw bolmasa, násiyatlaw nátiyje bermewin aytpaqshi boladı.

Insannıń insanlıq ózgesheliklerin ashıp beretuǵın táreplerdiń biri bul – umtılıwlar esaplanadı. Insannıń arzıw-niyetleri, qálewleri onıń umtılıwlarında sáwlelenedi. Mine

usi insandağı umtılıwlar iskusstvo shıǵarmaları – sonıń ishinde ádebiyatta, poeziyada keń súwretlenedi. Filosofiya tariyxına kóz juwırtatuǵın bolsaq kóplegen filosoflar óz táliymatlarında mine usı umtılıwlar haqqında, onıń insannıń iskerliginde aktiv qatnasıwı haqqında aytıp ótken. Máselen, Oyanıw dáwiri filosofi Djordano Bruno: “Umtılıw – muhabbatnıń adamlar arasındaqı qatnasıqlarda kórinıwi. Muhabbat adamdı qaharmanlıqlarǵa baslaydı” dep pikirleri arqalı muhabatqa insannıń umtılıwlarınıń tiykarı, iskerlikke baslawshı kush sıpatında alıp qaraydı. Al, nemis klassikalıq filosofiyasınıń iri wákili Immanuel Kant bolsa, “Muhabbat adamnıń gózzallıqlarǵa umtılıwı” sıpatında túsindiredi.

Muhabbat – túsiniǵi kólemi jaǵınan da, mazmunı jaǵınan da keń túsiniq sıpatında alıp qarawǵa boladı. Ol insan ómirinde ayrıqsha sezim, ayrıqsha qubılıs bolıp, insanda hár qıylı sezimlerdi, seziwlerdi payda etedi, onıń qálewlerine, dúnyanı qabıl etiwine tásir etedi. Hátte onıń dúnyaǵa qatnası hám dúnyaǵa kóz qarasına da óziniń sezilerdi tásirin tiygizedi. Sonlıqtan da, muhabbat áyyemnen ádebiyat, iskusstvo sol menen de filosofiyalıq ilimlerdiń oraylıq máselelerinen biri sıpatında adam máselesin úyreniwde dıqqat orayında bolıp kelmekte. Mángi temalar qatarında hámme dáwirde de óziniń aktuallıǵın saqlap qalmaqta. Sol qatarda bul tema shayır Ibrayım Yusupov poeziyasında da úlken orındı iyeleydi.

Shayır óziniń muhabbat tematikasındaǵı qosılarında tek bul názik sezimniń gózzal súwretlemesin berip qoymay, birin-biri tákirarlamaytuǵın mazmunda, ózgeshe táriyplewler menen otlı muhabbatı jırlaydı. Olarǵa ózine tán xarakter, gúmanistlik hám filosofiyalıq pikirlerdi jámllestiredi. Máselen, “Orfeyge” degen qosıǵında:

Júzimniń suwınan sharap etkende,
Hár kim ishıp, ózin qaharman sezer.
Muhabbat mártlikti talap etkende,
Kópler mashaqatlı sapardan bezer.

- dep, muhabbat insandı qaharmanlıqlarǵa, mártlikke baslaytuǵının, ol insannan úlken juwapkershilik talap etiwın, al geybirewler ol juwapkershilikten qorqıwın, yamasa gózzal sezimniń qádirine jetpewin súwretleydi. “Taǵı tar soqpaqta ushırasıp qaldıq...” qosıǵında

Bir ayaq sıyǵanday bul kiyik soqpaq,
Sen aman ót, janım, men jol bereyin.
Meyli ash qurdımǵa qulayın men-aq,
Lekin, aman ótkenińdi kóreyin.

Bul qatarlarında “muhabbat adamdı qaharmanlıqlarǵa baslaydı” degen filosofiyalıq pikirlerdiń jáne bir óz sáwlesin tapqanın kóremiz. Jáne de bul qosıqda ózgeniń mápi ushın óz mápinen keshiw sıyaqlı alturstlik kóz qaraslarda kórinedi.

Uliwmalastırıp aytqanda, Qaraqalpaq xalqınıń danıshpan shayırı Ibrayım Yusupov dóretiwshiligin analizley otırıp ondaǵı ulıwma filosofiyalıq kóz qaraslardıń, etikalıq-estetikalıq, gúmanistlik ideyalardıń basım ekenligin kóriwimizge boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. A.K.Berdimuratova “Estetika” Qaraqalpaqstan baspası, Nókis, 2020
2. A.K.Berdimuratova “Filosofiya” Qaraqalpaqstan baspası, Nókis, 2010
3. J.Bazarbaev, “Ádebiyat ibrat mektebi” Bilim baspası, Nókis, 2015
4. Ibrayım Yusupov “Tańlamalı shıǵarmaları” I-II-III tomları, “Bilim” baspası, 2018